

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.4>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ 1710 РОКУ ТА КОНСТИТУЦІЇ ПОЛЬЩІ 1791 РОКУ

Козаченко А.І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Козаченко А.І. Порівняльно-правовий аналіз Конституції України 1710 року та Конституції Польщі 1791 року.

У статті проведено порівняльно-правовий аналіз застосування принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову у Конституції України 1710 р. та Конституції Польщі 1791 р. Таке дослідження зумовлюється спорідненістю державно-правових традицій, котрі сформувалися в Україні за доби Речі Посполитої. Завдяки поєднання ідей європейського конституціоналізму та власного державно-правового досвіду українська і польська конституції XVIII ст. мали низку спільних та відмінних рис щодо запровадження принципу поділу влади. Конституювання поділу державної влади мало забезпечити удосконалення державного механізму шляхом підвищення його ефективності за умов військової агресії Російської імперії, запобігти можливості узурпації влади всередині країни, що сприяло б збереженню національної державності.

У тексті Конституції України 1710 р. відсутня норма, яка б прямо закріплювала поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Проте аналіз тексту Конституції дає підстави стверджувати, що поділ влади було покладено в основу організації державної влади. Конституція України 1710 р. до вищих органів влади відносила Генеральну раду – орган законодавчої влади, Гетьмана та Генеральних старшин – органи виконавчої влади і Генеральний Суд – судову владу. Запровадивши виборні, колегіальні, підконтрольні та підзвітні органи державної влади, Конституція України 1710 р. встановлювала республіканську форму правління. Згідно з Конституцією Польщі 1791 р. законодавча влада належала двопалатному Сейму, виконавча – королеві і уряду, судова – Сеймовому суду. Польська Конституція 1791 р. передбачала встановлення конституційної монархії, адже король мав статус глави уряду, але не отримав реальних повноважень у галузі законодавчої та виконавчої влади. Водночас відбулося конституційне зміцнення інституту спадкової монархії, як гаранта наступності та безперервності польської державності.

Для української і польської конституцій XVIII ст. було характерним запровадження елементів системи стримувань і противаг з метою посилення ефективності державної влади та унеможливлення узурпації влади як окремими особами, так і окремими становими угрупованнями.

Ключові слова: конституція; державна влада; поділ влади; законодавча влада; виконавча влада; судова влада.

Kozachenko A.I. Comparative Legal Analysis of Constitution of Ukraine of 1710 and Constitution of Poland of 1791.

The paper presents a comparative legal analysis of the application of the principle of separation of powers into legislative, executive and judicial in the Constitution of Ukraine of 1710 and the Constitution of Poland of 1791. The study is due to the affinity of state and legal traditions formed in Ukraine in days of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Due to the combination of the ideas of European constitutionalism and their own state and legal experience, the Ukrainian and Polish Constitutions of the 18th century had a number of common and distinctive features regarding the introduction of the principle of separation of powers. The constituting of the separation of state powers was to ensure the improvement of the state mechanism by increasing its efficiency under the conditions of military aggression of the Russian Empire, to prevent the possibility of usurpation of power within the country, which would contribute to the preservation of national statehood.

The text of the Constitution of Ukraine of 1710 does not contain a provision that would directly establish the division of state power into legislative, executive and judicial. However, an analysis of the text of the Constitution gives grounds to assert that the separation of powers was laid down as the basis for the organization of state power. The Constitution of Ukraine of 1710 attributed the General Council to the legislative body, the Hetman and General starshyna (senior officers) to the executive

bodies and the General Court to the judicial body. Having introduced the elective, collegial, controlled and accountable state authorities, the Constitution of Ukraine of 1710 established a republican form of government. According to the Constitution of Poland of 1791, the legislative power belonged to the bicameral Sejm, executive power to the king and the government, and judicial power to the Sejm Court. The Polish Constitution of 1791 provided for the establishment of a constitutional monarchy, since the king had the status of head of government, but he did not receive real authorities concerning the legislative and executive bodies. At the same time, the institution of hereditary monarchy as a guarantor of the continuity and succession of the Polish statehood was constitutionally reinforced.

The Ukrainian and Polish Constitutions of the 18th century were characterized by the introduction of elements of a system of checks and balances in order to increase efficiency of the state power and prevent its usurpation by both individuals and particular class groups.

Key words: constitution; state power; separation of powers; legislative power; executive power; judicial power.

Постановка проблеми. Дослідження історії виникнення, становлення і розвитку європейського та вітчизняного конституціоналізму є новим напрямком історико-правової науки. Як відомо, важливою складовою конституціоналізму є обмеження державної влади шляхом поділу влади на три гілки. На кінець XVIII ст. припадає початок практичного використання принципу поділу державної влади у Конституції США 1787 р. та Конституції Франції 1791 р. Але вперше втілити у конституційну практику принцип розподілу державної влади намагалися розробники Конституції Пилипа Орлика 1710 р. (далі – Конституція України 1710 р.) та травневої Конституції Польщі 1791 р.

Запровадження принципу поділу державної влади на три гілки у Конституції України 1710 р. і Конституції Польщі 1791 р. слід розглядати у контексті намагання України та Польщі підвищити ефективність державної влади у найкритичніші періоди своєї історії з метою збереження власної державності. Історичний досвід удосконалення державного механізму XVIII ст. є актуальним для України за умов військової агресії Росії. Конституція України 1710 р. потребує додаткового вивчення, зокрема, і з огляду на те, що лише у 2021 р. в Україні вперше опубліковано її автентичний текст [1, с. 47–131].

Метою дослідження є порівняльно-правовий аналіз втілення принципу поділу влади на три гілки та системи стримувань і противаг у Конституції України 1710 р. та польській Конституції 1791 р.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження історії європейського та вітчизняного конституціоналізму є тим напрямком історико-правової науки, що набув розвитку у пострадянський період. У цей час з'явилися праці українських науковців, метою яких стало вивчення Конституції України 1710 р. Такі історико-правові дослідження проводили Р. Бедрій, І. Бойко, С. Головатий, В. Журавський, С. Кресін, О. Мироненко, В. Рум'янцеv, С. Шевчук. Конституція Польщі 1791 р. стала предметом вивчення польських та українських науковців Ю. Бардаха, Б. Леснодарського, Є. Ковальські, А. Коробовича, В. Патланчука, М. Пістрчака, П. Стацюка, Б. Тищика, О. Якименка та інші. Філософсько-правовий порівняльний аналіз Конституції України 1710 р. і Конституції Польщі 1791 р. здійснила О. Зінченко.

Виклад основного матеріалу. Конституція України 1710 р. і Конституція Польщі 1791 р. мають низку спільних рис, що зумовлюється спорідненістю державно-правових традицій, котрі сформувалися в Україні за доби Речі Посполитої. Важливим джерелом у процесі розробки обох конституцій стали ідеї європейського просвітництва. Українська і польська конституції XVIII ст. ухвалювалися з метою підвищення ефективності державного механізму за умов військової агресії Російської імперії. Як зазначає О. Зінченко, спільними рисами цих конституцій є збереження поділу населення на стани, механізми соціального захисту вразливих суспільних станів, визнання особливо важливої ролі релігії у державному житті та інше [2, с. 66]. Характерною рисою для Конституції України 1710 р. і Конституції Польщі 1791 р. стало запровадження принципу поділу влади на три гілки та система стримувань і противаг.

Розробники Конституції України 1710 р. спиралися на ідеї українських філософів, просвітителів та релігійних полемістів XVI-XVII ст. Й. Верещинського, І. Вишенського, П. Могили, С. Оріховського, Х. Філарета про суспільний договір, природне право, республіканську форму правління, обмеження та поділ влади. Політико-правові погляди гетьмана П. Орлика формувалися під впливом викладача Києво-Могилянської академії С. Яворського, котрий отримав освіту в колегіумах Львова, Любліна, Познані та Віленській академії [3, с. 119]. П. Орлику були відомі праці Г. Гроція, Т. Гобса, Дж. Локка, С. Пуффендорфа та інших європейських просвітителів. До джерел Конституції України 1710 р. О. Кресін відносить Зборівську угоду 1649 р. і Переяславську угоду 1654 р., західно-європейську українську політико-правову думку, «*racia conventa*» – конституційні акти Речі Посполитої, що укладалися між королем і сенатом після виборів короля [4, с. 195].

Визначальними факторами, що спонукали творців Конституції України 1710 р. до запровадження принципу поділу державної влади було намагання підвищити ефективність державного механізму для відновлення державного суверенітету України та боротьби проти російської агресії. У справі конституювання принципу поділу влади не варто применшувати роль соратників П. Орлика – козацьких старшин А. Войнаровського, І. Ломиковського, Ф. Мировича, І. Максимовича та інших [4, с. 193]. Вони виходили з того, що конституція – це угода між гетьманом і козацькою старшиною, котра повинна передбачати обмеження влади гетьмана. Так, ст. VI Конституції України 1710 р. обґрунтовувала необхідність обмеження влади гетьмана тим, що у другій половині XVII ст. «деякі Гетьмани Війська Запорозького» несправедливо привласнили державну владу [1, с. 87]. Розробники Конституції України 1710 р. враховували позитивний досвід обмеження королівської влади у Речі Посполитій та його антипод – абсолютизм Московського царства.

Вагомим учасником конституційного процесу, що вплинув на закріплення принципів обмеження влади стало запорозьке козацтво на чолі із кошовим отаманом К. Гордієнком. Як стверджує Д. Яворницький, запорожці за допомогою Конституції України 1710 р. прагнули поширити демократичні принципи військового самоврядування Запорозької Січі на Україну-Гетьманщину [5, с. 347]. На значення механізму обмеження влади гетьмана у Конституції України 1710 р. у 20-ті роки XX ст. звертав увагу дослідник історії українського права М. Василенко [6, с. 145–147].

У тексті Конституції України 1710 р. відсутня норма, яка б прямо закріплювала поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Проте аналіз тексту Конституції дає підстави стверджувати, що поділ влади було покладено в основу організації державної влади [7, с. 6]. Вищі органи державної влади закріплено у ст. VI–IX Конституції України 1710 р. До них відносилися Генеральна рада, Гетьман та Генеральні старшини і Генеральний Суд.

Генеральна рада – орган законодавчої влади. За ст. VI участь у роботі Генеральної ради була обов'язком для полковників, сотників та генеральних радників – виборних представників від полків, а також представників від Запорозької Січі [1, с. 87–89]. Генеральна рада скликала за рішенням Гетьмана тричі на рік на Різдво, Великдень і Покрову, як це передбачало козацьке звичаєве право Запорозької Січі. Конституційне закріплення термінів скликання Генеральної ради мало за мету обмеження влади Гетьмана і зумовлювалося тим, що наприкінці XVII – початку XVIII ст. гетьмани І. Самойлович та І. Мазепа фактично відмовилися від скликання Генеральної ради. У Конституції України 1710 р. відсутня норма, згідно з якою Генеральна рада мала право обирати Гетьмана та звільняти його із займаної посади, що пояснюється усталеною практикою на підставі козацького звичаєвого права таких повноважень у Генеральній раді. За ст. VI Конституції України 1710 р. Генеральна рада могла вимагати від Гетьмана звіту у випадку порушення ним «прав і вольностей вітчизняних» [1, с. 89]. Отже, з огляду на механізм формування та порядок функціонування Генеральну раду не варто вважати повноцінним органом парламентського типу попри те, що вона була наділена такими повноваженнями, котрі характерні для парламенту.

Виконавча влада згідно з Конституцією України 1710 р. належала Раді генеральних старшин та Гетьману. Рада генеральних старшин мала виконувати функції уряду – вищого органу виконавчої влади. Без погодження із Радою генеральних старшин Гетьман не мав права ухвалювати управлінські рішення, як зазначено у ст. VI «аби у Вітчизні нашої першими серед радників була генеральна старшина» [1, с. 87]. Найбільше уваги конституція приділяє врегулюванню статусу Гетьмана – глави держави. Ст. X зазначає, що Гетьману належить «доглядати за порядком у Вітчизні та у Війську Запорозькому» [1, с. 95]. Гетьман зберігав за собою повноваження командувача козацького війська. Військову та адміністративну владу Гетьман здійснював через козацьких старшин – полковників, сотників, отаманів та інших урядників, які повинні були йому «вірно служити». Конституція України 1710 р. у ст. X заборонила Гетьманові призначати на посади козацьких старшин, але він мав право затверджувати старшин, обраних козацькими радами [1, с. 95]. Запровадження інституту Генерального скарбника передбачало обмеження фінансових повноважень Гетьмана та здійснення контролю за використанням державної власності і бюджету [1, с. 93].

Судову владу Конституція України 1710 р. врегульовувала лише у загальних рисах. Згідно ст. VII Конституції України 1710 р. Гетьман втрачав право здійснювати судочинство. Судова влада належала Генеральному суду, який мав діяти незалежно від Гетьмана, а вирок суду вважався остаточним [1, с. 91]. Як зазначає Р. Бедрій, «Генеральний суд мав розглядати справи за скаргами на гетьмана, генеральну старшину, полковників, генеральних радників, знатних товаришів чи інших урядовців» [8, с. 4]. Такі норми конституції варто кваліфікувати як запровадження принципу незалежності судової гілки влади, що забезпечувало неупередженість та справедливість судових рішень [9, с. 262].

Конституція України 1710 р. містить низку положень, що забезпечують систему стримувань і противаг між органами влади. Так, за ст. VI генеральні старшини, полковники і генеральні радники

приносили присягу на вірність Гетьману. Але якщо у діях Гетьмана буде помічено «щось супротивне, несумісне з правами та вольностями, шкідливе та некорисне Вітчизні», вони мали право на Генеральній раді вимагати від нього пояснень [1, с. 89]. Діяльність Гетьмана та його повноваження обмежувалися виборними, колегіальними органами – Генеральною радою і Радою генеральних старшин.

Травнева Конституція Польщі 1791 р., що мала назву «Закон про управління» (Ustawa Rządowa) – результат кодифікації конституційних законів Польщі XVII-XVIII ст. Польський сейм ухвалив конституцію за умов політичної боротьби між прихильниками та противниками державно-правової реформи, яка мала усунути недоліки в організації державної влади. Такими найсуттєвішими недоліками вважалися не врегульований механізм формування влади короля та принцип «*liberum veto*» у Сенаті. Удосконалення державної влади шляхом прийняття конституції мало за мету посилити Річ Посполиту за умов загрози агресії Австрії, Росії та Прусії.

Важливим джерелом польської Конституції 1791 р. стала теорія і практика конституціоналізму США. Конституція Польщі 1791 р. розроблялася під впливом ідей французької революції, зокрема Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Спираючись на теорію суверенітету народу Ж.Ж. Руссо, Конституція Польщі 1791 р. джерелом влади проголошувала народ – «вся влада у людському суспільстві витікає з волі народу» [10, с. 110]. Джерелами травневої Конституції Польщі щодо поділу влади стали польські національні ідеї обмеження державної влади та західно-європейська політико-правова думка, зокрема ідеї Дж. Локка і Ш. Монтеск'є.

Конституція Польщі 1791 р. у ст. V декларувала поділ державної влади на три гілки: законодавчу – «*prawodawcza*», виконавчу – «*wykonawcza*» і судову – «*sadownicza*» [11, с. 98]. Згідно ст. VI законодавча влада надавалася двопалатному станово-представницькому органу – Сеймові [11, с. 98–101]. Конституція у значній мірі спиралася на державно-правовий досвід функціонування Сейму впродовж XVII-XVIII ст. Він складався із двох палат – Посольської ізби та Сенату. До верхньої палати – Посольської ізби місцеві сеймики обирали 204 послів, 24 представників обирали мешканці міст. Сенат – нижня палата, формувалася королем у складі 132 осіб з числа вищих урядовців та єпископів. Прогресивною новелою травневої Конституції стало те, що депутат сейму визнавався представником народу, а не лише шляхти. Депутати сейму виконували свої функції впродовж двох років і не мали права перебувати у складі органів виконавчої влади.

Законодавчу діяльність Сейму Конституція Польщі 1791 р. розмежовувала на дві частини. До першої відносилися «права конституційні, цивільні, кримінальні і стосовно встановлення вічних податків» [11, с. 99]. Законопроекти готувалися від імені короля і надходили на розгляд Посольської ізби. Після схвалення нижньою палатою законопроект надходив на розгляд Сенату. За умови, якщо Сенат відхиляв законопроект, він повертався на повторний розгляд до Посольської ізби. Після повторного схвалення законопроекту він набував чинності. До другої частини законодавчої діяльності Сейму конституція відносила справи війни і миру, державного бюджету та грошової емісії, ратифікації та денонсації міжнародних угод, тимчасових податків, державних нагород, шляхетських титулів та інше [11, с. 99]. Важливою новелою конституції слід вважати ліквідацію інституту «*liberum veto*», згідно з яким депутати від шляхти одним голосом могли заблокувати рішення Сейму, що з кінця XVI ст. зводило нанівець його законодавчу діяльність [11, с. 101]. Одночасно з цим Конституція 1791 р. забороняла скликання шляхетських конфедерацій, які знижували ефективність державного механізму Речі Посполитої, а запроваджені натомість спеціальні урядові комісії здійснювали адміністративні функції окремо у Польщі і Великому князівстві Литовському [12, с. 133].

У ст. VII Конституція Польщі 1791 р. врегульовувала інститут монарха і уряду – органів виконавчої влади [11, с. 102–108]. З огляду на негативні наслідки для польської державності інституту виборної монархії, конституція детально регламентувала механізм успадкування королівської влади у межах легітимної правлячої династії, яку започатковано Фредериком Августом. Статті IX і X були присвячені питанням регентства та виховання королівських дітей. Особа короля проголошувалася «священною і недоторканою» [11, с. 102]. Під час коронації король присягав перед Богом і народом та брав зобов'язання зберігати конституцію. Згідно ст. VII польський король отримував обмежені повноваження. Він «не повинен бути самодержцем, а головою і батьком народів» [10, с. 113]. Король очолював уряд, який отримав назву Сторожа законів. Він вносив на затвердження Сейму кандидатури членів уряду – вотум довіри уряду. Сеймові належало право 2/3 голосів обох палат відправити уряд у відставку. Під час ухвалення постанов уряду голос короля був визначальним. Тому урядові акти ухвалювалися від імені короля і ним підписувалися. Постанову уряду підписував і відповідний міністр (принцип контрасигнатури), який брав на себе відповідальність за виконання ухваленого рішення і звільняв від відповідальності короля (король не несе відповідальності за діяльність уряду). Але король не мав права самостійно управляти країною. Він повинен

діяти у межах конституції і не мав права законодавчої ініціативи [11, с. 102–105]. Конституція 1791 р. передбачала створення спеціальної вищої управлінської структури – Варти Національних Прав, яка складалася з короля, примаса та п'яти міністрів, що повинно було зробити загальне керівництво країни більш ефективним [11, с. 105–107; 12, с. 134].

Уряд здійснював нагляд за виконанням законів, йому підпорядковувалися всі магістратури – вищі та місцеві органи влади і місцевого самоврядування. Однак уряд не мав права тлумачити закони, встановлювати податки, брати державні позики, вирішувати питання війни і миру, укласти міжнародні угоди. Конституція Польщі 1791 р. запровадила принцип відповідальності уряду перед парламентом та парламентський вотум недовіри міністрам, що тягнуло за собою відкликання їх із займаних посад. З огляду на статус вищих органів влади, можна стверджувати, що ієрархічна модель державної влади за Конституцією Польщі 1791 р. отримала наступний вигляд: сильний парламент і слабкий уряд.

Судову владу закріплювала ст. VIII Конституції Польщі 1791 р. Судові органи мали діяти незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Суди воєводств, земель, повітів і міст формувалися шляхом виборів місцевими сеймиками та органами міського самоврядування. Статус найвищого суду отримував Сеймовий суд, який обирався під час відкриття роботи кожної нової сесії Сейму [11, с. 108–110].

Конституція Польщі 1791 р. запровадила механізм системи стримувань і противаг, котрий діяв завдяки парламентському бікамералізму, формуванню уряду королем і Сеймом, участі короля у діяльності уряду. Депутати Сейму не мали права займати посади у органах виконавчої влади, різних термінів повноважень органів законодавчої, виконавчої та судової влади. Однак за польською Конституцією 1791 р. механізм системи стримувань і противаг не міг ефективно діяти за умов, коли Сейм мав суттєві переваги над королем і урядом, що суперечить принципу рівності органів законодавчої та виконавчої влади. Надавши обмежені повноваження уряду, конституція знижувала можливість оперативного ухвалення рішень урядом, що у свою чергу негативно відображалось на діяльності уряду загалом. Сеймовий суд не міг бути незалежним від законодавчої влади і виконувати функцію арбітра між Сеймом і урядом за умови, якщо він обирався під час відкриття роботи кожної нової сесії Сейму.

Висновок. Конституція України 1710 р. і Конституція Польщі 1791 р. мають низку спільних рис, що зумовлювалося спорідненістю державно-правових традицій, котрі сформувалися в Україні за доби Речі Посполитої. Українська і польська конституції XVIII ст. мали низку спільних та відмінних рис у частині запровадження принципу поділу влади, що зумовлюється використанням ідеї європейського конституціоналізму та власного державно-правового досвіду. Конституювання поділу державної влади мало забезпечити удосконалення державного механізму, що сприяло б збереженню національної державності. Українська і польська конституції XVIII ст. ухвалювалися для підвищення ефективності державного механізму за умов військової агресії з боку Російської імперії.

Запровадивши виборні, колегіальні, підконтрольні та підзвітні органи державної влади, Конституція України 1710 р. встановлювала республіканську форму правління. Конституція Польщі 1791 р. передбачала встановлення конституційної монархії, адже король мав статус глави уряду, але не отримував реальних повноважень у галузі законодавчої та виконавчої влади. Водночас відбулося конституційне зміцнення інституту спадкової монархії, як гаранта наступності та безперервності польської державності. Для української і польської конституцій XVIII ст. було характерним запровадження елементів системи стримувань і противаг, метою якого було намагання національних політичних еліт посилити ефективність державної влади та не допустити узурпацію влади як окремими особами, так і окремими становими угрупованнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Договори і постанови Прав та вольностей військових між Ясновельможним Його Милістю паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорозьким на спільній з обох боків раді. *Конституційна традиція української державності*. Відп. ред. С. Головатий. Київ: Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 2021. С. 47–131.
2. Зінченко О.В. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. і Польська Конституція 1791 р.: порівняльний аналіз. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2016. № 2 (29). С. 59–68. URL: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.29.70973>.
3. Матях В.М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 116–131.

4. Кресін О.В. Пакти й конституції законів і вольностей Запорозького Війська 1710 р. *Український історичний журнал*. 2005. № 2. С. 192–204.
5. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Редкол. П.С. Сохань та ін. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1991. 560 с.
6. Василенко М.П. Конституція Филиппа Орлика. *Академічна юридична наука*. Укл. І.Б. Усенко, Т.І. Бондарук. За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Ін Юре, 1998. С. 135–153.
7. Тодика Ю.М. Політико-правове значення Конституції Пилипа Орлика для розвитку українського конституціоналізму. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Вип. 11. С. 3–9.
8. Бедрій Р.Б. Розподіл влад за Конституцією Пилипа Орлика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 3. С. 1–6.
9. Бойко І. Конституція Війська Запорозького 1710 р. та її місце в історії українського конституціоналізму. *Конституційна традиція української державності*. Відп. ред. С. Головатий. Київ: Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» ім. В. Стуса, Юридичне видавництво «Право України», 2021. С. 254–265.
10. Тищик Б.Й. До питання про розробку, прийняття та суть першої конституції Польщі від 3 травня 1791 року. *Вісник Львівського університету*. 2006. № 42. С. 103–115.
11. Konstytucja 3 maja 1791. Statut zgromadzenia przyjaciol Konstytucji. Opracowal Jerzy Koweci. Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. 147 p.
12. Патlachук В.Н. Вплив Конституції Польщі 1791 р. на суспільно-політичну ситуацію у Європі та розвиток конституціоналізму. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2020_4_23.